

ZA IZDAVAČA
Ivan Bevc
Nika Strugar Bevc

© za srpsko izdanje

BOOKA

11000 Beograd, Kapetan Mišina 8

office@booka.in

www.booka.in

PRELOM

Bodin Jovanović

DIZAJN KORICA

Jelena Šušnjar

ŠTAMPA

DMD Štamparija

Beograd, 2019.

Tiraž 2000

BOOKA.

Knjiga **113**

MILJENKO JERGOVIĆ
HERKUL

Copyright © Miljenko Jergović i Fraktura 2019.

Sva prava zadržana.

Nijedan deo ove knjige ne može se koristiti
niti reprodukovati u bilo kom obliku bez pismene
saglasnosti izdavača.

HERKUL
MILJENKO JERGOVIĆ

Herkul

Zeko hop, zeko hop! A nema babe da za vrat hvata: no, no, Herkul, ne smiš prikon ceste... Iz asfalta izrasta kamen za zapet', asfalt se zaleti pa pravo u čelo, bum! O Herkul, Herkul, da te ćaća vidi, pa da te po mistu lova i u zrak baca, leti Herkul, leti Herkul, leti soko nad Ponijerima... A onda bi dići se s ceste, i diže se Herkul... Pa svjetlo i mrak. I opet svjetlo... I baba lomi špigete nad tećom! Nisu špigete, nego špagete, nad tećom iz koje se para diže. Lomi baba špagete u Herkulovim nogama, lomi baba špagete u Herkulovim rukama. Što će špageti u nogama i rukama?... I onda mrak, i onda svjetlo, i onda glas koji glogoće voda u ušima. Glogoće glas od vode... Pa ništa... Zeko hop, zeko hop, zeko hop, nema zeke, nema babe da za vrat zeku hvata... No, no, Herkul, ne smiš prikon ceste. Zato leti soko prikon ceste, prikon Ponijera, prikon Kaknja, prikon mora kakanjskoga, leti soko leti, a za njim ćaća moj na tenku! General Hrvatske vojske Anto Gavran Ćumur na tenku, a Herkul isprid tenka, sklanja dicu na biciklin. Bište, dico, bište, dico, ide ćaća moj general, a on van milosti nema. U ratu milosti nema. Milost je u crkvi, a kad je rat, onda se ne ide u crkvu, nego na tenk, pa brm, brm...

Leti soko, leti soko, prikon Kaknja leti soko, prikon mora kakanjskoga, a za njim ćaća moj na tenku. Nema ćaće mog, umra je moj ćaća dragi, žalostan je Herkul, nema nikog da ga čuje...

Zoran

Iz Beča krećemo oko jedan. Borka nije mogla ranije iz biroa. Najprije dva sastanka s investitorima, a onda se u pola priče nenajavljen pojavio naš nesretni Kasim, gradio bi kuću, a ona mu obećala nacrt. I sad sjeo, da priča o kući. A kuća mu se u planovima nekako smanjila, jer više nema sina, žena i on sami, kćerka, zet i unuci u Kanadi, i on zapravo ne traži projektni nacrt, nego bi da mu Borka govori o toj njegovoj kući, da joj da nekakav smisao i ispriča mu što bi unutra trebalo biti, ustvari on traži da mu ona projektira ostatak života. A ne ide to.

Trebalo joj je sat vremena da se Kasima riješi i da krenemo. Ali, eto, ispalo je da veći dio puta o njemu pričamo.

Kasim je bio zastavnik najprije u Peći i u Strumici, pa u Kninu, i na kraju u Sarajevu. Pratio je Borkinog oca otkako je stari bio potpukovnik, pa sve dok nije postao general. Najprije ga je pratio, a onda ga je Starović povlačio sa sobom, iz prekomande u prekomandu. General onako visok i tanak, a Kasim malen, okrugao, izgledali su kao Don Quijote i Sancho Panza. Ali šta vojska zna tko je Don Quijote, nego su ih zvali Zagor i Chico. Kada je Starović osamdeset i pete otišao u penziju – reklo bi se, taman na vrijeme – nekako je ispalo da i Kasim ima godina za prijevremene mirovine. Živjeli su

ulaz do ulaza u onim vojnim zgradama na Dolac Malti, pazili se i obilazili. Bilo ih je zanimljivo gledati: Staroviću je Kasim bio bivši kolega s posla, ni veći ni manji od njega, ali Kasimu je Starović vazda ostao general. I čim bi se na vikendici malo uz roštilj popilo, zvao bi ga – družo generale! Bio je nekako ponosan na Starovićev čin, kao da u tom generalstvu i njegove zasluge ima.

Čim se zaratilo, Kasim je već u aprilu devedeset i druge pokupio ženu i djecu i otišao u Beč. Imao je razloga: taj njegov nesretni Goran već je u gimnaziji imao problema s depresijom, na psihijatriji je išao od doktora do doktora, ali nisu znali kako da mu pomognu; nema kod depresije pomoći, osim da naučiš živjeti s tom svojom mukom, pa dokle ide. Ne znam kako, ali odmah su pošli u Beč. Možda je Kasim već imao nekog tamo. Ako jest, taj mu baš i nije bio od pomoći, jer su završili u izbjegličkom centru, u kojem će ostati oko pola godine. I u tih pola godine dogodio se taj veliki Kasimov preobražaj. Ili to i nije preobražaj, nego neki ljudi tako tek nakon što odu u mirovinu, pa onda i u izbjeglištvo, otkriju svoj pravi životni poziv. Kasimovo nije bilo da bude jedva odškolorani podoficir jedne komunističke vojske, kosovac i obavještajac, špicl koji je pola radnog vijeka provodio uhodeći ili izmišljajući iredentu i ostale narodne neprijatelje po garnizonima JNA, njegovo je bilo da bude slavni austrijski kuhar.

Ovako je počelo: čim su došli u onaj kolektivni smještaj, a bila je to, kao za nevolju, nekakva bivša vojna kasarna, Kasim je krenuo da pješke obilazi grad. Tako je slučajno naišao na restoran Dubrovnik, povukla ga nostalgija, pa je ušao da popije čaj – kafu već tada nije više pio – i riječ po riječ s gazdom – koji će mu se, da ne bi bilo kakvih nesporazuma,

odmah predstaviti kao ustaša iz Tomislavgrada – i ovaj mu reče da je upravo ostao bez roštiljdžije.

E sad, nitko od onih koji znaju Kasima nije siguran što je tu presudilo, to što nije navikao da zgubidani, pa mu se nešto radilo, to što mu je roštiljanje odranije strast ili to što se osjetio kao da je opet u lovu na narodne neprijatelje, pa se treba infiltrirati, ili možda od svega toga pomalo, tek ponudi se Kasim da bi radio za roštiljem.

Gazdi se nije sviđjelo što je izbjeglica, a nije baš bio oduševljen ni time što je musliman, ali ga je Kasim uhvatio na priču da je i sam ustaša, da su mu u onom ratu svu familiju poklali u istočnoj Bosni i da Srbina živog očima ne može vidjeti, pa je prihvatio da ga uzme na probu.

Pola godine kasnije Kasim je već bio šef kuhinje u restoranu Dubrovnik, imao je radnu dozvolu i sve boravišne papire. I nalazio se na početku. Od podneva do ponoći je radio, ostatak budnog vremena trošio je na kuharske priručnike, knjige i gastronomske enciklopedije te na eksperimente u kuhinji stana u koji su se uselili. Njegova Bosa, inače jako fina žena, do rata učiteljica u Osnovnoj školi Silvije Strahimir Kranjčević, tamo gore na Mejtašu, nije sebi mogla doći, jer onoga nekadašnjeg Kasima kuhinja i kuhanje baš nimalo nisu zanimali. Njegov je bio roštilj na vikendici, a onda još uz roštilj i velika zdjela salate, i to bi bilo sve. Jedino je još znao skuhati dalmatinski brudet od ribe ili od lignji i kozica, ali to bi radio samo kada se išlo na more, pošto u Sarajevu nikad nije bilo dobre morske ribe za kupiti. A sad je, eto, pod stare dane pobudalio za kuhanjem.

Prije kraja rata u Bosni već je radio kao šef kuhinje u jednom od boljih bečkih restorana, koji je držao neki njujorški

Židov, nastavljajući tradicije bečke građanske kuhinje i habsburškoga dvora. *Der Standard* je više puta pisao o njemu, prvi put kao o vrijednom i marnom bosanskom izbjeglici, drugi put kao o uglednom bosanskom kuharu, treći put kao o senzaciji na austrijskoj gastronomskoj sceni. Tada više nije spominjano Kasimovo bosansko porijeklo.

Prva kuverta s pismom i s petsto maraka, rasitnjenih u apoene od po pedeset, dvadeset i deset maraka, Staroviću je, ako se Borka dobro sjeća, stigla prije kralja ljeta 1992. Meni se čini da je već bila jesen. Poštu je donio neki njemački novinar, mislim da je radio za berlinski *Tageszeitung*. Čini mi se da mu je prezime bilo Rathfelder. Od tada su, svakih nekoliko mjeseci, na različite načine, stizale kuverte s markama od kojih su sasvim fino preživljavali punac i punica, a bogami i nas dvoje, u kojima su uskoro pristigli i prvi novinski izresci s izvještajima o Kasimovoj iznenadnoj slavi. Kada su se prilike malo popravile, počeli su dolaziti i paketi. Ti Bosini i Kasimovi paketi Starovića su više ganuli nego sve one marke. Novac je hladan, ne dira čovjeka.

I tako, dok smo se okrenuli, još nije prestalo ni gruhati, a generalov je zastavnik postao bogat i slavan, pa se više nitko nije ni sjećao tko je taj čovjek bio i što je radio prvih pedeset i kusur godina života. A Starović, u kojeg je gledao kao u Boga, živio je kao svaki sarajevski penzioner u ratu, pa onda i još malo gore od toga, kao svaki sarajevski Srbin koji nije umakao iz grada. Dvadeset kila lakši, s pola zuba manje, sijed i ponizan, kakav valjda i treba biti general neprijateljske vojske.

Nikad se on nije požalio Kasimu, niti je Kasim njega mogao vidjeti onakvog kakav je Starović stvarno bio. Zastavniku je

vrijeme stalo one osamdeset i pete, kada je za svojim generalom išao u penziju i kada je u njemu vidio mjeru pameti, čestitosti i hrabrosti, armijskog supermena i Jugoslavena. Pa, iako mu se nije požalio, Kasim ga je pozvao da sa ženom dođe kod njega u Beč. On će se pobrinuti za papire i stan, Sarajevo neka ostavi za sobom i ne osvrće se, nema od toga više ništa. General ga je, naravno, odbio. Što zbog samopoštovanja, a što zbog straha – ili su samopoštovanje i strah jedno te isto – njemu nije na um padalo da ide iz Sarajeva. Tripit su mu za rata pretresali stan, kobajagi su tražili oružje, tjerali ga onako stara na kopanje rovova, govorili mu svašta, ali njemu kako bi se nešto loše dogodilo, to je bivao sve čvršći u tome da nigdje ne idu i da tu gdje jesu ostaju do smrti. U njegovoj je glavi, mislim, to ovako izgledalo: ako mi se ovoliko zlo kod kuće događa, kako li bi mi tek moglo biti u Beču!

Krajem 1996. Kasim je dolazio u Sarajevo. Austrijska ambasada organizirala je Dane Beča u Sarajevu, u to su vrijeme sve strane ambasade organizirale tako neke priredbe sa slavnim muzičarima, umjetnicima i piscima, sve da pokažu da im je stalo do Bosne i Sarajeva, pa su u sklopu tih Dana Beča u Holiday Innu upriličili veliki božićni ručak za petsto zvanica, za koji je specijalno iz Beča najavljen slavni kuhar, naš Sarajlija. Istina, Kasima se nitko od prije rata nije sjećao, jer ga nitko nije ni znao. I tko bi znao vojnog penzionera s Dolac malte, zastavnika KOS-a, žbira i bezbjednjaka, kakvi su po prirodi stvari bili najnevidljiviji i najneomiljeniji u svakom garnizonu? Ali sad su svi navalili da objavljuju s njim intervju, da ga snimaju i slikavaju, da ga pokazuju i prikazuju kao našeg čovjeka koji je uspio vani, izbjeglicu koji je

pokazao Beču kako se živi i jede u Sarajevu. Njemu malo neugodno, a malo mu i drago. Ništa mu je bečka slava prema ovoj tužnoj i sumornoj baščaršijskoj i marijindvorskoj slavi.

Njegovih je, kažu mu, koliko god treba mjesta među onih petsto zvanica. On kaže, dosta će biti dva. Za generala i gospođu. I tako smo nas dvoje otpravili punca i punicu na katolički božićni ručak u Holiday Inn. Jadan, on se sav usukao i snuždio što mora ići, ali ide, nitko ga ne pita. Već dugo njega nitko ništa ne pita, pa tako i ide, kao po vojnom zadatku, na koji njega generala šalje njegov zastavnik. Svijet se ionako naglavce okrenuo.

Potraja taj ručak do večeri. Kako im je bilo, nisu pričali, ali dva-tri dana kasnije meni se telefonom iz Beča javlja Kasim. Punac mu dao moj broj na poslu. I kaže da je onaj dan razgovarao s generalom, još jednom ga nagovarao da se seli u Beč, on neće, nego kaže da bi mu jedna stvar u životu još bila važna, da mu kćerka i zet pođu iz Sarajeva. Za njega je, veli, u svakom pogledu kasno. Ne samo što je star, nikad čovjek nije toliko star da ne može u zbjeg, nego što je onome koga više nema položio zakletvu i što je onoj koje više nema bio general. Njegovo je, kaže, da kao oni sluge egipatskih faraona legne u isti grob s to dvoje. Ne pita Kasim koje dvoje, zna on na koga i na koju general misli, pa me sad zove da mi kaže da Borka i ja moramo iz Sarajeva.

Meni se noge podsjekle od straha. Nikad nam, za cijeloga rata, nije u priču došlo da idemo. Ni kad je najgore bilo, ni kad su puncu pretresali stan, ni kad su ga odvodili na kopanje rovova, ni kad smo ona pa ja shvatili da u Sarajevu nije više isto zoveš li se Ahmo ili Zoran, Borka ili Fata, a kamoli sad kad nam je oboma, izgleda, krenulo, ja imam dva posla, oba

za strance, oba odlično plaćena, Borka s drugaricom sa studija otvara arhitektonski biro, dolazi vrijeme izgradnje, trebat će biti prvi. A opet, kad ti netko nudi da se seliš u Beč, on će ti srediti papire i stan, proradi u tebi neki mrmak. Mislim, ako bude dobro, kao što je 1996. izgledalo da će biti dobro i da će biti sve bolje, onda se neću ni sjetiti Kasimove ponude. Ali ako ne bude dobro, kao što godinama nije bilo dobro ili ako se, ne daj Bože, ponovo zarati, neću sebi oprostiti što nisam prihvatio. A sve kontam da Borki ništa i ne govorim, da je ne uznemiravam, ili da joj kažem, ali tako da sve okrenem na šegu i šalu, pa da joj kažem da je general šenuo pameću i da nas taman sad kad nam je krenulo pokušava preko Kasima dislocirati. Ona će šalu i prihvatiti, pa ću još dosoliti pričom kako ionako ne bismo mogli generala i generalicu ostavljati same, starost im ide, moramo im biti pri ruci. I tako će priča da legne i da se usput zaboravi.

Ali šta ako stvar nije za zaboravljanja i ako nam je ovo posljednja prilika da idemo, nakon što su toliki prije nas otišli? Danas se više i ne sjećam šta je presudilo, šta sam dalje mislio, ali znam da sam poslije posla kao bez duše dotrčao kući da Borki sve ispričam. Nisam siguran da sam joj predložio da idemo, jer se odjednom nekako podrazumijevalo da idemo i da ništa drugo nema smisla osim da ostavimo sve i idemo. Punac se raduje, punica od sreće plače, Borka već konta kad će onoj svojoj reći da od biroa neće biti ništa i je li nam povoljnije da se do Zagreba prebacimo autom, ili da papirologiju obavljamo ovdje u Sarajevu, pa da letimo direktno za Beč... Nikoga da posumnja, nikoga da nam kaže kako možda i ne bismo trebali ići, sad kada se rat završio i život se vraća u Sarajevo. Ni tada, ni u sljedećih mjesec

dana, koliko nam je trebalo da sve posvršavamo i pootkazujemo, da praktično dovršimo svoj život u ovome gradu, nije se čula riječ sumnje. Nije mi na um palo ni ono što danas znam, da Beč nije na kraj svijeta i da se, ako nam baš i ne krene, uvijek možemo vratiti. Odlazili smo zauvijek, odjednom euforični što odlazimo. Netko bi mi to morao objasniti, neki psihijatar, antropolog, pisac, kako je moguće da nam se ranije nije odlazilo i da smo tri i pol godine rata nosili glavu u torbi, a onda smo tako otišli, da se i ne osvrnemo.

Poslije je sve išlo nekim skoro i predvidljivim redom. Naravno, danas nam se sve to čini predvidljivim, nakon što je prošlo, a nas dvoje stojimo kao na nekom uzvišenju, na vrhu brda, s kojega se sve jasno vidi, vide se, kao na dlanu, godine koje su proticale od 1996. do danas, do augusta ove 20..., i sve je tako nekako logično, kao u životu bez velikih iznenađenja, preokreta i ratova.

Dok smo nas dvoje u Beču započinjali neki novi život, na koji se nismo ni navikavali, nego je otpočetka bio prirodno naš, tako da smo se čudili da je i onaj prethodni život isto tako bio naš, generalica i general kao da su projektirali svoj odlazak. Ona se u proljeće 1997. razbolila – što je od nas sakrivano, da se ne bismo sekirali ili da slučajno ne bismo dolazili – i već je u ranu jesen, 25. septembra, minula svijetom. Prošla je tri operacije, kemoterapiju i zračenje, ali joj nije bilo pomoći. I sve to vrijeme svakoga bi se božjeg dana telefonom čula s Borkom. Razgovarale su o onom o čemu su cijeloga prethodnog života razgovarale, o ženskim sitnicama, o komšiluku, o rodbinskim stablima, o gradovima i stano-vima u kojima su živjele, o selidbama i o stvarima izgubljenim u selidbi, a da se generalica nikad i ničim nije odala.

Glas joj je sve bio jednako siguran i čvrst, bez obzira na to što se malo prije probudila iz narkoze ili što je upravo na kemoterapiji i što se u nju slijevaju svi otrovi ovoga svijeta koji ubijaju nju umjesto da ubijaju njenog rakonju, bio je taj glas siguran i čvrst i onih dana kada je očito umirala, a da Borka o tome nije imala pojma, nego je s njom blebetala o nekoj Sandžaklijki iz Novog Pazara koja se s mužem i petero djece doselila na prvi kat, u stan u kojem je stanovao pukovnik Zorc s familijom. Fina neka žena, fina joj i djeca, pozdravljaju za razliku od ove sarajevske, a muž na Dolac Malti otvorio buregdžinicu, pa svaki drugi dan donese svježih pita i mantija, kaže nije to ništa, to ja, komšinice, samo na probu donosim... I tako generalica priča li ga priča, a ovamo umire, i ti tek naknadno skontaš da je taj neki novopazarski buregdžija bolesnoj komšinici i njenome mužu nosio pitu jer je takav red i jer se u nekom njegovom svijetu tako radi. Donosio im je pitu misleći da ti ljudi nemaju nikog svoga. Na neki način bio je u pravu, više nisu ni imali. I sve te njene brbljarije s Borkom najednom u smrti dobivaju neki drugi smisao, nadopunjuju se kao da su bile napola ispričane.

Prvi smo put u Sarajevo išli na njenu sahranu. Drugi ćemo put otići tri mjeseca kasnije kad umre general. A umrijet će tako što će ga na semaforu kod katoličkog groblja na Stupu pregaziti šleper s pijeskom dok na crveno bude prelazio ulicu. Bio je kraj decembra, gluhi sarajevski prosinac, magla i mrak, dan pred Novu godinu, sahrana na Barama. Ateistička parcela, odmah iznad kapela i mrtvačnice, crni i bijeli mramor, zvijezde petokrake, ponegdje uklesana i partizanska spomenica. Generala kopaju u isti onaj grob u koji je generalica legla, pod drvenu piramidu namijenjenu bezvjernicima. Na sahranu

došlo dvadesetak ljudi, uglavnom komšije i možda dvojica-trojica njegovih garnizonskih drugova, danas penzionera. Kasima nema, računam da ga neće ni biti, kao što ga nije bilo na njezinoj sahrani, nego šalje vijenac, zeleni, od onoga lažnog lovora, a usred vijenca petokraka od crvenih karanfila. To je, biva, znak, jedini, pod kojim će general biti pokopan.

Borka uspravna i tiha, ama ni da zadrhti, a kamoli da će suzu pustiti. Nije ni prošli put zaplakala, ali tad je bilo drugo, bili smo u šoku, manje od smrti, više od svega što nam je generalica uspjela prešutjeti i sakriti, dok je ovo neplakanje od nekoga jada, od čađi sarajevske i vonja ugljenog dima, koji dopire tamo od Šipa, težak i sladak kao smrt.

Kad umre vjernik, nad grobom mu odigraju stotinama i hiljadama godina smišljanu pozorišnu predstavu, ako je katolik, katoličku, ako je musliman, muslimansku, ako je pravoslavac, pravoslavnu, i onda ljudi odstoje oko pozornice, suzu puste ako je neka riječ na poseban način izgovorena ili ako je neki pokret malo drukčije izveden, a kad u Sarajevu 1997. umre bezvjernik, ne samo da nikakve predstave nema, nego se grobari trude da nekako razvuku ukop, da ljudi kući ne odu prije nego što su došli. Da ne bude da su ga u zemlju kao psa bacili. I tako, dok oni razvlače, odjednom ti eto Kasima. U crnom svečanom odijelu i cipelama za teatar, gazi uz ono teško i ljepljivo blato od ilovače. Doletio iz Beča u zadnji čas, taman da onom grobarskom razvlačenju da nekakav smisao.

Sutradan smo se zajedno vraćali u Beč. Taksijem u rano jutro do aerodroma, pa u avion, gdje nas dočekuju austrijske stjuardese u crvenom. Obradovali smo im se kao rodu rođenom, iako još nismo ni punu godinu u Beču i njemački ne

govorimo bolje od bosanskih sobarica i zidara. Nije što nam je u Beču dobro, a jest nam dobro, nego što ovo ovdje više nismo mi. I sve oko nas kao da nam govori: niste nikad ni bili!

U avionu Borku hvata neka tjeskoba. Pitam, jesi li se ti to, bona, prepala letenja? Kaže, nije to. Nego šta je onda? Sve, kaže. I poče plakati. Ali ne onako nasitno, kao kad se ženi stuži, nego plače kao djeca što plaču. Punim plućima, naglas. I kako bi da prestane, tako zajeca, pa opet gruhne ispočetka. Ljudi se osvrću, gledaju šta je to, neki američki novinari, ustvari novinarka i fotograf, on samo što ne vadi fotoaparata, misle rat je to, posljedice rata, a ja ne znam šta da radim, kako da je zaustavim, strah me neki uhvatio, mislim: ovo će ovako zauvijek. Glas iz kabine javlja da započinjemo slijetanje, vežite se, zaklopite stoliće ispred sebe, dolazi stjuardesa, biva zabrinuta, pita može li pomoći, govorim joj neka samo ide. Sletjeli smo, Borka plače, mislim kako ćemo sad u onaj autobus s njom zaplakanom. Poslije nas eto u redu za pasoše, izdvajaju nas, odvođe u neku sobu. Šta nije u redu, pitam, a onaj policajac koji nas je izdvojio kaže da nije u redu to što gospođa dok plače ne izgleda kao na fotografiji, na kojoj ne plače. Po tim sam njegovim riječima, čini mi se, sve ovo drugo zapamtio.

Ne znam što se to u avionu dogodilo. Mislio sam da sam nešto kriv. Nisi, govori ona. Pa šta je onda bilo? Ne znam, kaže, i tako mjesecima. Stvarno ne znam, nije da ti ne želim reći. Govorim joj da, možda, odemo psihijatru. On bi nam mogao reći šta je bilo. Ona se smije, čuj, psihijatar! kaže, pa šta bi psihijatar o tome mogao znati. Uto iz Sarajeva dođe poziv na ostavinsku raspravu. Rekoh, moramo ići, isprazniti

stan, valja ga vratiti državi. Ubij me, ne mogu, govori ona. Kako ne možeš? Lijepo, ne mogu u Sarajevo.

I tako mi nikad ne odosmo ni na ostavinsku raspravu, niti iz stana iznesosmo stvari. Istina, nije tu ni bilo previše toga za iznositi. Zamolio sam bio nekog Harisa, s kojim sam radio u UNPROFOR-u, da nekako pokuša otići do stana i uzeti albume s fotografijama, lične dokumente i ono nešto malo najosobnijih stvari, ali nisu ga pustili. Kažu stan je zapečaćen, mora biti provedena ostavinska rasprava, ništa se ne smije dirati. Poslije sam zvao u općinu, pa u gradski sekretarijat za stanovanje, pa u ministarstvo, slao punomoći ovjerene kod bečkog notara i u bosanskohercegovačkoj ambasadi, ali uzalud.

Poslije ju više nisam ni pokušavao nagovoriti da stisne i pođe još jednom u Sarajevo. Ostalo joj je kao trn u peti, koji ubode čim na njega pomisli. A čovjek ne može samo tako da odluči, pa da nikad više ne pomisli. U generalov stan uselio se general neke nove armije, bivši podoficir JNA iz Konjica. Nazvao sam da se raspitam oko stvari, javio se ženski glas, predstavio sam se i rekao zašto zovem, i u tom je trenutku veza bila prekinuta. Još jednom sam pokušao, sad se javio muški i, prije nego što sam išta stigao reći, poslao me u materinu i rekao da stvari možemo tražiti na gradskom smetljištu.

Ali nije to tema, nikad nije ni bila, niti je ikad došlo do toga da Borka makar i spomene da je ostala bez ijedne svoje fotografije iz djetinjstva. I kada bi razgovor došao do toga da su toliki ljudi iz Bosne ostali u ratu bez albuma sa slikama, a to je u ono vrijeme bilo jedna od stvari o kojoj se svako malo razgovaralo, pa bi se učinilo kako je najteža ratna posljedica,

mimo tolikih smrti, te gubitka doma i domovine, bila upravo ta što ljudi više nisu imali svojih slika i nisu mogli znati kako su ranije izgledali, Borka bi se pravila kao da se na nju ovo ne odnosi. Ona je rat provela u Sarajevu, nitko je nije istjerao iz stana u kojem je odrasla, ni iz njezine dječje sobe, koja je u jednom trenutku postala naša zajednička soba, tako da nije bila ni na kakvom gubitku. Na neki način tako i jest: bez albuma s fotografijama, očevih svjedodžbi, diploma i odlikovanja i majčinih dnevnika i bilježnica u kojima su bili zapisani recepti za kolače i zimmnicu, ostala je nakon što je rat već bio gotov. Ovo je bio gubitak koji više nije imao veze s ratom.

Tih godina geleri su isplivali iz živih tijela. Neko bi vrijeme ostajali ispod, a onda bi probijali kožu i izlazili van. Bilo je to kao kad djeci ispadaju mliječni zubi. Srećom, nas dvoje u sebi nismo imali gelera. Ali s vremenom su isplivali razlozi zbog kojih Borka nije mogla u Sarajevo. Najprije ih nije bila svjesna, a onda, kad su se počeli razotkrivati, nije o njima sa mnom mogla razgovarati. Zašto, pa o svemu se mora pričati? Zato što nisam znala kako da ti kažem nešto što i meni zvuči nevjerovatno i nemoguće. I na kraju se pokaže da se dogodilo upravo ono što je bilo nevjerovatno i nemoguće, i što će i nakon toga, nakon što čovjek osvijesti stvar, ostati jednako nevjerovatno i nemoguće.

Ovako bi izgledala cjelina nevjerovatnog i nemogućeg. General i generalica nikako nisu željeli da mi više dolazimo u Sarajevo. Zašto nisu željeli? Na to ćemo odgovor tražiti sljedećih trideset godina. I taman kad nam se učini da smo ga našli, odgovor će nam izmicati. Kada se generalica razbojnela, dogovorili su se da nam ništa ne govore. Ona bi se svakoga dana čula s Borkom, ali uvijek tako da majka naziva

kćerku, nikad obrnuto. Ako se majka u očekivano vrijeme ne bi javila, zvao je otac, govoreći da je generalica negdje u komšiluku. A nije bila u komšiluku, nego je bila u bolnici. Poslije bi, međutim, zvala. Kako je mogla zvati iz bolnice, kad nisu imali mobitele, niti je u bolesničkim sobama bilo telefona? To ne znamo, i nemamo koga pitati.

Kada je umrla majka, mi smo sljedećeg jutra odletjeli u Sarajevo. Najprije smo, sasvim slučajno, od komšija saznali da je болоvala od raka. Borka nije sebi mogla doći. Poslije joj je otac objašnjavao da je to bila njezina želja, da nisu htjeli da se mi sekiramo, da remetimo životni red koji smo u Beču taman počeli uspostavljati, a ionako je sve unaprijed bilo jasno. Njezina bolest bila je takva da se jednako ne liječi u Houstonu, Beču, Parizu, kao ni u Sarajevu. Ovako je barem umrla onako kako je vazda govorila, u svojoj kući i u svome krevetu. General, sugestivan kakvim ga je Bog dao, uspio je Borku nekako uvjeriti, ali je ostala da tinja ta neka tiha sumnja, to pitanje na koje neće biti odgovora i koje će poslije samo rasti: zašto im je oboma toliko bilo stalo da ne dolazimo? Samo da je ne vidimo kako umire? Ako su postojali neki drugi razlozi, a meni se kao i Borki čini da jesu, mi za njih nikada nećemo saznati, nego ćemo dok smo živi jedno drugo uvjeravati kako takvih razloga nije bilo.

S generalom bi se nakon generaličine smrti čula svaka dva-tri dana. Pitala bi ga treba li mu što. Ne treba. Bi li malo došao kod nas u Beč, da se odmori i sabere. Ne bi, odmoran je i sabran. Želi li da mi dođemo. Nema govora, što bismo dolazili, nema ovdje ništa, Sarajevo ko Sarajevo, valjda smo ga se nagledali. Nije zbog Sarajeva, govorila bi mu, nego je zbog tebe. Hajde, živa bila, pusti ti mene, samo biste mi red remetili.

I tako bi njih dvoje porazgovorili. U kratkim i odsječnim, po nekom pravilu sve istim rečenicama. Uvijek je zvučao jednako bodro, ali naravno da nismo imali pretjerane vjere u tu njegovu bodrost, treniranu po vojnim školama i akademijama, karaulama, kasarnama i garnizonima uzduž i poprijeko Jugoslavije, među vojskom i oficirima, tupanima, lukavcima, mudracima, prepredenjacima, lažovima, psihopatima, suicidalnim tipovima, pritajenim homoseksualcima, manijacima i šutljivcima. Ta bodrost je, međutim, bila taman dovoljna da nam generala za sljedeća dva-tri dana skine s brige i sa savjesti, da ne mislimo o njemu, nego da mislimo o sebi i o svome životu. Ali dok od mišljenja o drugome još i može biti nekakve koristi, premda ni to nije pravilo, misleći o sebi, čovjek nikad ništa pametno ne smisli.

I onda je jednoga dana stigla vijest da je na Stupu generala pregazio šleper s pijeskom. Prema policijskom izvještaju, koji su prenijele dnevne novine, kamion se kretao brzinom koja nije mogla biti veća od trideset kilometara na sat. Penzioner B. S. (71) prelazio je cestu dok je na semaforu bilo upaljeno crveno svjetlo. Vozač ga je pokušao upozoriti zvukom sirene – koja je na ovom tipu vozila izuzetno glasna – jednom, pa dvaput i triput – broj upozorenja razlikuje se od svjedoka do svjedoka – a zatim je očajnički i u isto vrijeme pritisnuo kočnicu i sirenu, te ga je uz prodoran zvuk – zvuk jarihonskih truba, to ja dodajem – pregazio i na licu mjesta usmrtio. Vozač, rodom iz Zenice, s trajnim prebivalištem u Banjoj Luci, doživio je slom živaca, te je hospitaliziran na psihijatrijskoj klinici bolnice na Koševu. Nekoliko dugih sekundi gledao je čovjeka koji je nevjerovatno sporo prelazio cestu, znao je da će ga pregaziti, kao što je, sad vjerujem,

i čovjek znao da će biti pregažen. Jedan nije mogao, drugi nije htio ništa da učini.

To je ono što smo saznali čim smo doletjeli u Sarajevo. Tako su pisale novine, tako su govorile komšije koje su dolazile na žalost, upravo kao da su se svi oni redom zatekli na mjestu nesreće, pa sada živo pričaju kako je bilo. I nikoga da se začudi što komšija nije čuo kamionsku sirenu koja mrtve diže iz groba i zvuči kao sirena prekooceanskog broda što isplovjava iz luke u koju se više neće vratiti, iako je prethodno imao sluh istreniranog lovačkog psa, skakao je na svaki šušanj, neki dan, kad sam od Borke uzimao telefonsku slušalicu da ga pozdravim, čuo je kako ispuhujem dim, pa me prijekorno upitao – a, zete, jesi li se ti to opet propušio? – govorim mu – nisam, samo sam uzdahnuo! – a on – pa, zete, ne uzdiše se tako! – i kako to da on sad ne čuje kamion i kamionsku sirenu iza svojih leđa?

Sjedi se za velikim trpezarijskim stolom, generalica i general voljeli su velike stolove, sve drugo u njihovim je životima bilo skromno i malo, samo su stolovi bili veliki, razgovara se o svemu i svačemu, izmjenjuje se komšiluk na žalosti, nailaze tihi i smjerni bivši oficiri i podoficiri, civilna lica na službi u JNA, oni koji još pamte da im je bio od pomoći, svi uglavnom već sve znaju, samo se o jednoj stvari ne govori: što mu to bi da je najednom izgubio sluh pa je onako sporo i bez osvrtanja prelazio preko pješačkog prelaza dok je bilo upaljeno crveno svjetlo na najprometnijem mjestu u Sarajevu?

Nije tog dana to izgovoreno, nije ni sljedećih dana i mjeseci, ustvari nismo Borka i ja više ni razgovarali o generalu i o njegovoj smrti, ali se nekako znalo da oboje, svatko za sebe, mislimo i znamo da se general ubio. Ali ubio se tako da sve

izgleda kao nesretni slučaj i da nas njegovo samoubojstvo ne optereti. Malo se preračunao, pa nas je mnogo više opteretilo nego da si je ispalio metak u sljepoočnicu. (Istina, ne znam iz čega, jer su mu naši teritorijalci početkom rata „izuzeli“ pištolj, pravdajući to „potrebama obrane zemlje“.)

Tačno na godišnjicu generalove smrti rodili su nam se blizanci. Da sam to negdje pročitao, u romanu nekoga bosanskoga ili jugoslavenskog pisca – a oni i pišu samo o ratnim i poratnim nevoljama, pa ih zato i ne čitam – rekao bih, ne, to ne može biti, glupo je, ali fakat, istina je, Borka je rodila tačno na godišnjicu smrti, istoga dana, možda i istoga sata. General je pao pod kamion u rano popodne, a ona je rodila malo iza dva. Dječaka smo nazvali Adrian, po Adrianu Leverkühnu, a oko djevojčice smo se dugo premišljali i na kraju smo je nazvali Nora. Samo nam je jedno bilo važno: da im imena ne budu naška i da ih ni na koji način ne vežu uz zemlju iz koje su došli. Iako smo njemački još uvijek slabo znali, dogovorili smo se da pred njima govorimo isključivo njemački, tako da od trenutka kada je Borka došla iz porodilišta, pa sve do septembra 2018. kada je Adrian otišao u Prag na studij filmske režije, a Nora, dva tjedna kasnije, u Berlin, gdje je upisala međunarodne odnose, od nas nikada nisu čuli nijednu srpskohrvatsku rečenicu. Umjesto da uz nas djeca nauče materinji jezik, mi smo uz njih naučili njemački.

Je li mi sad žao što su nam djeca baš skroz Austrijanci? Nije. Da mi je to isto pitanje postavljeno prije godinu, dvije ili prije deset godina, mnogo bih oštrije na njega odgovarao. A sad, eto vidiš, nakon tolikih godina, ipak putujemo tamo. Istina, još ne u Sarajevo i u Bosnu, nego na more, ali to je u ovoj priči svejedno. Uostalom, možda na povratku

navratimo i do Sarajeva. Ja bih rado, Borka kao neće, ali meni se čini da se i ona premisslja. Nešto se, ipak, promijenilo. Kako starimo, progovara ono s dna, s počela i iz dubine čovjekove. Kao da počinješ seniliti i zaboravljati, pa ti nešto što svemu prethodi postaje važno. Barem toliko važno da još jednom odeš i vidiš to što si tolike godine izbjegavao vidjeti. Ali svejedno, da me sad netko pita je li mi žao što sam djeci sakrio naš jezik, rekao bih da nije, ali ni najmanje, i da je za mene to pitanje isto kao da me pitaš zašto bih od djece sakrivao pištolj, kad bih ga sad imao. Ovaj jezik, na kojem i danas sanjam i na kojem mislim kad god je nešto teško i ozbiljno, pa onda svoje misli prevodim na njemački, na kojem me gotovo ništa ne boli, ovaj jezik nabijen je pištolj stalno prislonjen uz sljepoočnicu. Ako tu cijev ne mogu skloniti od svoje i Borkine glave, neka je daleko od djece.

Njih dvoje su nas spasili. Bili su nepodnošljivi. Na smjenu su tulili. Dok bi Nora spavala, Adrian je plakao, a kada bi on zaspao, ona bi se budila i počinjala plakati. Tako je bilo prve godine. Poslije mi je bilo teško da se priviknem na tišinu koja je nastupila kada više nisu plakali. Iako to i nije bila baš neka tišina. On je bio stovrag, pravo ono hiperaktivno dijete iz pedagoških priručnika, samo što mi niti smo što znali o hiperaktivnosti, niti nas je zanimalo da znamo. Trebalo je živjeti, pa se nije imalo vremena za modernu pedagogiju. Nora je bila mirnija, ali i problematičnija. Plašila se svega živog: ako bismo ugasili svjetlo, Nora se plašila mraka, ako ga ne bismo gasili, Nora se plašila onoga što na svjetlu vidi. Ni minute nije mogla ostati sama. Stalno je netko morao biti tu da čuva nju i njezine strahove. Da je bilo vremena i strpljenja, ili da je književnog talenta – a gen je tako htio da smo oboje

duduci za književnost – oko Norininih bi se djetinjih strahova mogla opričati velika priča, cijeli roman. Iz nje je, čini mi se, progovaralo sve ono što je uplašilo Borkine i moje pretke unatrag tristo godina, i što će tek uplašiti nas i naše potomke do tko zna kojeg budućeg vremena. Takvi su bili Norini strahovi, a što je zanimljivo, nije nam nikad na um palo, ili samo meni nije, da s djetetom nešto nije u redu i da bi se ti strahovi mogli u nešto, ne daj Bože, razviti kada odraste. Jednostavno se vidjelo da je to dječja glava u koju su se privremeno naselili mrakovi više generacija, koji će se jednog dana samo razdati. Ponekad bih da znam što su govorili ti mrakovi. Jer nešto sigurno jesu. Svako je dijete prorok, samo što nema jezika kojim bi izreklo svoja proroštva. Eto, baš me ponijelo...

I uza sve to oboje smo morali raditi. Nije u Beču tih godina bilo lako biti stranac, a biti arhitekt ili dizajner. Pogotovo što se nama nije dalo raditi s nepoznatim ljudima u velikim uredima, nego smo htjeli nešto svoje, nešto što nismo mogli imati u Sarajevu. Nevjerojatno je kako naručitelji počnu zazirati kad čuju da ne znaš jezik, praviš gramatičke greške, imaš onaj prejak zidarsko-balkanski naglasak. Misle da će takva biti i kuća koju ćeš im projektirati, da će izgledati kao da ju je nacrtao onaj bauštelac koji naokolo raznosi kante s malterom. Pa će ti onda radije udijeliti milostinju ili će se potruditi da ti od ničega stvore iluziju da nešto korisno za njih radiš nego što će ti dati priliku da stvarno radiš. Tako je to bilo onda, a možda ni danas nije drukčije. Ja to ne znam, jer više nisam taj koji sam tada bio. Možda sam sad više onaj Austrijanac koji zazire da bi mu neki zidar mogao projektirati kuću ili po kompjutorskom ekranu uređivati tipografiju riječi jezika koji ne razumije.